

щоб любити іншу людину, бути коханим, ростити дітей справжніми людьми. Тільки разом з батьками, спільними зусиллями, вчителі можуть дати дітям велике людське щастя.

Діти та батьки йдуть додому, я нагадую: “Завтра, тридцять першого серпня, починає жити наша “Школа радості””.

Що принесе мені цей день? Сьогодні малята тримаються за руку матері, а завтра прийдуть самі. Кожен має свої радості. У кожного — сонячний ранок, перед кожним — нескінченне життя. Напередодні цього дня мене найбільше хвилювало те, щоб школа не позбавляла малюків дитячих радощів. Навпаки, треба так ввести їх у шкільний світ, щоб перед ними відкривалися дедалі нові радості, щоб пізнання не перетворювалося на нудне навчання. І водночас, щоб школа не перетворилася на нескінченну, зовні захопливу, але порожню забаву. Кожен день має збагачувати розум, почуття, волю дітей.

ШКОЛА ПРОСТО НЕБА

Із хвилюванням чекав я на малюків. О 8 годині ранку прийшло 29 осіб. Не прийшла Саша (напевно, з матір'ю погано). Не було Володі, мабуть, заспав, матері не заохотилося будити хлопчика.

Майже всі діти святково одягнені, в новеньких черевичках. Це мене занепокоїло: сільські діти здавна звикли в спекотні дні ходити босоніж, це прекрасний фізичний гарт, найкращий спосіб запобігти простудним захворюванням. Чому ж батьки намагаються захистити дитячі ніжки від землі, ранкової роси і гарячої,

розпеченої сонцем землі? Це все вони роблять з добрих спонук, а виходить кепсько: з кожним роком усе більше сільських малюків узимку хворіє на грип, ангіну, кашлюк. А треба виховати дітей так, щоб вони не боялися ні спеки, ні холоду.

— Ходімо, діти, до школи, — сказав я малюкам і попрямував в сад. Діти з подивом дивилися на мене.

— Так, дітки, ми йдемо до школи. Наша школа буде під блакитним небом, на зеленій травичці, під гіллястою грушею, на винограднику, на зеленому лузі. Знімімо ось тут черевички і ходімо босоніж, як ви звикли ходити раніше. — Діти радісно защебетали; їм незвично, навіть незручно ходити в спекотну погоду в черевичках. — А завтра приходьте босоніж, у нашій школі це буде найкраще.

Ми пішли у виноградну алею. В тихому, прихованому деревами куточку розрослися виноградні лози. Розстелившись на металевому каркасі, вони утворили зелений курінь. Усередині куреня земля вкрита ніжною травою. Тут панувала тиша, звідси, з зеленого сутінку, весь світ здавався зеленим. Ми розсілися на траві.

— Ось тут і починається наша школа. Будемо дивитися звідси на блакитне небо, садок, село, сонце.

Діти припишкли, зачаровані красою природи. Між листям висіли бурштинові грона дозрілого винограду. Дітям кортіло спробувати смачних ягід. Буде й це, малята, але спочатку треба помилуватися красою. *На листках, як діаманти, ще збереглися крапельки ранкової роси.*

Дивіться, діти, яким здасться вам сад крізь краплинку роси?

Тихо, щоб не торкнутися листя, діти припали до зеленої стіни, кожен знайшов свою крапельку, кожен дивився на сад. Пролунали вигуки подиву. Крізь крапельку води садок здався дивовижно прекрасним: кожне дерево оточене веселковим ореолом. Здавалося, з бездонного глибокого неба на дерева сипляться маленькі іскорки, сліпуче вогненні, дзвінкі, як міріади друзок кристалу, вони осідають на листі і стовбурах. Діти висловлюють свій захват тихими вигуками: як красиво! Хтось припав до прозорої ягоди і побачив йще дивовижнішу картину: світ виявився оповитий зеленим туманом, як у казковому підводному царстві. Поверхня землі — поля, луки, дороги — немов тремтить у малахітовому тумані, а на освітлені дерева сипляться сонячні іскорки.

— Сонечко розсипає іскорки, — тихо сказала Катя. Діти не могли відірватися від світу, що зачарував їх, а я почав розповідати казку про сонце.

— Так, діти, добре сказала Катя: сонечко розсипає іскри. Воно живе високо в небі. У нього є два Ковалі-велетні й золоте ковадло. Перед світанком Ковалі з вогненними бородами йдуть до Сонця, яке дає їм два жмутки срібних ниток. Беруть Ковалі залізні молотки, кладуть срібні нитки на золоте ковадло і кують, кують, кують. Вони виковують Сонечку срібний вінок, а з-під молотків розсипаються по всьому світу срібні іскри. Падають іскри на землю, от ви й бачите їх. А ввечері втомлені Ковалі йдуть до Сонечка, несуть йому вінок; одягає Сонечко вінок на золоті коси і йде до свого чарівного саду — відпочити.

Я розповідаю казку й одночасно малюю її: на білому аркуші альбому народжуються фантастич-

ні образи: біля золотого ковадла — два Ковалі-велети, з-під залізних молотків розсипаються срібні іскорки.

Слухають діти казку, заворожені чарівним світом, і здається, що вони бояться порушити тишу, щоб не розсіялися чари. Потім відразу засипають запитаннями: а що роблять Ковалі-велетні вночі? Навіщо Сонечку щоразу новий вінок? Куди діваються срібні іскорки — адже сипляться вони на землю щодня?

Милі діти, про все це я розповім вам, ми ще матимемо багато часу, а сьогодні я пригощу вас виноградом. Малюки з нетерпінням чекають, поки кошик наповнюється гронами. Роздаю по дві гілочки: одну раджу з'їсти, а другу понести мамі, нехай і вона скуштує ягід. Діти проявляють дивовижну терплячість: загортають грона в папір. А мене турбує думка: чи вистачить цього терпцю на весь шлях від школи до дому? Чи принесуть Толя і Коля виноград матерям? Ніні я даю кілька грон: для хворої матері, для сестрички і для бабусі. Варя бере три грона для батька. Зароджується думка: тільки-но в дітей буде досить сили, кожна дитина закладе свій виноградник... У Варі треба посадити цієї осені з десяток саджанців, які родили б уже за рік — це будуть ліки для батька...

Ми виходимо з казкових зелених сутінок.
Я кажу дітям:

— Завтра приходьте надвечір, о шостій годині.
Не забудьте.

Я бачу: дітям не хочеться йти. Але вони розходяться, притискаючи до грудей білі згорточки. Як мені кортіло б знати, хто з них не донесе виноград додому! Та про це запитувати у дітлахів не можна; якщо хтось сам розповість — буде добре.

Ось і скінчився перший день школи під блакитним небом... Я не забуду цього дня до кінця свого життя, як не забуду того дня, коли я сам уперше переступив поріг школи чубатим хлопчиком, коли перша моя вчителька Парасковія Олексіївна повела нас, малюків, на луки і відкрила дивовижний світ — життя мурашника..., як не забуду того дня, коли я став батьком, як не забуду того дня, коли вручив атестат зрілості першому своєму учневі, якого вів десять років — від перших паличок і кружечків у зошиті до думок про майбутнє людства...

Тієї ночі мені снилися срібні сонячні іскорки, а прокинувшись рано-вранці, я довго думав, що робити далі. Я не складав детального плану: що і в який день казатиму дітям, куди поведу їх. Життя нашої школи розвивалася з ідеї, яка надихала мене: дитина за своєю природою — допитливий дослідник, відкривач світу. Тож нехай перед нею відкривається чудовий світ у виразних барвах, яскравих і трепетних звуках, у казці та грі, у власній творчості, в красі, що надихає її серце, в прагненні творити добро людям. Через казку, фантазію, гру, через неповторну дитячу творчість — правдивий шлях до серця дитини. Я таким чином вводитиму малюків у навколишній світ, щоб вони кожен день відкривали в ньому щось нове, щоб кожен наш крок був **подорожжю до джерел мислення і мови** — до чудесної краси природи. Дбатиму про те, щоб кожен мій вихованець ріс мудрим мислителем і дослідником, щоб кожен крок пізнання ушляхетнював серце і гартував волю.

Другого дня діти прийшли до школи надвечер. Догоряв тихий вересневий день. Ми вийшли з села, розташувалися на високому кургані. Перед нами відкрився чудовий вид на широкий, наче розжеврілий під

сонцем луг, на стрункі тополі, далекі кургани на обрії. Ми прийшли до джерел думки і слова. Казка, фантазія — це ключик, за допомогою якого можна відімкнути ці джерела, і вони заклекочують життєдайним водограєм. Згадалося, як Катя сказала вчора: “Сонечко розсипає іскорки...” Забігаючи наперед, скажу, що через 12 років, закінчуючи школу, вона писала твір про рідну землю і, висловлюючи почуття любові до природи, повторила цей образ. Ось якою є сила казкового образу в дитячому мисленні. Я тисячу разів переконувався, що, населяючи довколишній світ фантастичними образами, створюючи ці образи, діти відкривають не тільки красу, а й істину. Без казки, без гри уяви дитина не може жити, без казки навколишній світ перетворюється для неї у гарну, та все ж намальовану на полотні картину; казка змушує цю картину ожити.

Казка — це, образно кажучи, свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мови. Діти не тільки люблять слухати казку. Вони створюють її. Показуючи малечі світ крізь зелену стіну виноградного листа, я знав, що розповім їм казку, але не мав на думці, яку саме. Поштовхом до польоту моєї фантазії були слова Каті: сонечко розсипає іскорки... Які правдиві, точні, художньо виразні образи творять діти, наскільки яскрава, барвіста їхня мова — *не затуляйте тільки від них довколишній світ мурами, класною дошкою, сторінками підручника.*

Я прагнув того, щоб перш аніж розкрити книжку, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найчудовішої в світі книги — книги природи.

Тут, серед природи, особливо чітко, яскравою була думка: ми, вчителі, маємо справу з найніжнішим,

найтоншим, найбільш чуйним, що є в природі, — з мозком дитини. Коли думаєш про дитячий мозок, уявляєш ніжну квітку троянди, на якій тремтить краплинка роси. Яка обережність і ніжність потрібні для того, щоб, зірвавши квітку, не впустити краплі. Ось така сама обережність потрібна й нам щохвилини: адже ми торкаємося найтоншого і найніжнішого в природі — мислячої матерії організму, що росте.

Дитина мислить образами. Це означає, що, слухаючи, наприклад, розповідь учителя про подорож краплі води, вона малює у своїй уяві і сріблясті хвили ранкового туману, і темну хмару, і гуркіт грому, і весняний дощ. Чим яскравішими в її уяві є ці картини, тим глибше осмислює дитина закономірності природи. Ніжні, чуйні нейрони її мозку ще не зміцніли, їх треба розвивати, зміцнювати, — *для цього процес мислення мусть бути таким, якого потребує сама природа дитячого мозку: вчити думати дитину треба насамперед біля того життєвого джерела думки, з якого постійно б'ють струмочки живої води — серед природи.*

Дитина мислить... Це означає, що певна група нейронів кори півкуль її мозку сприймає образи (картини, предмети, явища, слова) навколишнього світу і крізь найтонші нервові клітини — як через канали зв'язку — йдуть сигнали. Нейрони “обробляють” цю інформацію, систематизують її, групують, зіставляють, порівнюють, а нова інформація в цей час надходить і надходить, її треба знову і знову сприймати, “обробляти”. Для того щоб упоратись з прийомом усе нових образів, і з “обробкою” інформації, нервова енергія нейронів у надзвичайно короткі проміжки часу миттєво перемикається від сприйняття образів до їх “обробки”.

Ось це дивовижно швидке перемикання нервової енергії нейронів і є тим явищем, яке ми називаємо думкою, — **дитина думає...** Клітини дитячого мозку такі ніжні, так чутливо реагують на об'єкти сприйняття, що нормально працювати вони можуть тільки за умови, що об'єктом сприйняття, осмислення є образ, який можна бачити, чути, якого можна торкнутися. Перемикання думки, яке є сутністю мислення, можливе лише тоді, коли перед дитиною — або наочний, реальний образ або ж настільки яскраво створений словесний образ, що дитина начебто бачить, чує, відчуває те, про що розповідають (ось чому діти так люблять казки).

Природа мозку дитини вимагає, щоб дитячий розум виховувався поблизу джерела думки — серед наочних образів, і щонайперше серед природи, щоб думка перемикалася з наочного образу на “обробку” інформації про цей образ. Якщо ж ізолювати дітей від природи, якщо з перших днів навчання дитина сприймає тільки слово, то клітини мозку швидко стомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує вчитель. А цим клітинам треба розвиватися, міцніти, набиратися сили. Ось де причина того явища, з яким багато вчителів часто зустрічаються в початкових класах: дитина тихо сидить, дивиться тобі в очі, ніби уважно слухає, але не розуміє ані слова, бо педагог усе розповідає і розповідає, тому що треба думати над правилами, розв'язувати задачі, приклади — це все абстракції, узагальнення, немає живих образів, мозок стомлюється... Тут і народжується відставання. Ось чому треба розвивати мислення дітей, зміцнювати розумові сили дитини серед природи — це вимога природних закономірностей

розвитку дитячого організму. Ось чому кожна подорож у природу є уроком мислення, уроком розвитку розуму.

Ми сидимо на кургані, навколо нас лунає стрункий хор коників, у повітрі — аромат степових трав. Ми мовчимо. Дітям не треба багато говорити, не треба напихати їх розповідями, слово — не забава, а словесне пересичення — одне з найшкідливіших пересичень. Дитині треба не тільки слухати слово вихователя, а й мовчати; в ці миті вона думає, осмислює почуте і побачене. Для вчителя дуже важливо знати міру в розповіданні. Не можна перетворювати дітей на пасивний об'єкт сприйняття слів. Щоб осмислити кожен яскравий образ — наочний або словесний, — треба багато часу і нервових сил. Уміння дати дитині подумати — це одна з найтонших якостей педагога. А серед природи дитині треба дати змогу послухати, подивитися, відчути...

Ми услухуємося в хор коників. Я радий, що діти захопилися цією дивовижною музикою. Нехай у їхній пам'яті назавжди збережеться тихий вечір, насичений ароматом полів і переливами чудесних звуків. Коли-небудь вони створять казку про коника.

А тепер замислені погляди дітей спрямовані на сонячний захід. Сонце сховалося за обрієм, по небу розлилися ніжні барви вечірньої зорі.

— От і пішло сонечко на відпочинок, — каже Лариса, і її обличчя стає сумним.

— Ковалі принесли Сонечку срібний вінок... Куди ж воно діває вчорашній вінок? — запитує Ліда.

Діти дивляться на мене, чекаючи продовження казки, але я не вирішив, який з образів вибрати. Мені допомагає Федько.

— Вінок розплився по небу, — тихо каже він.

Напружене мовчання, всі ми очікуємо, що ж розповість Федько. Адже це продовження казки, яку хлопчик уже, очевидно, склав, і те, що він мовчить, може бути пояснено дитячою сором'язливістю. Я допомагаю Феді:

— Так, вінок розплився по небу. За день він розжарюється на вогнених косах Сонечка і стає м'яким, як віск. Доторкнулося до нього Сонечко гарячою рукою — він полився золотим струмочком по вечірньому небу. Останні промені Сонечка, що йде на відпочинок, осяють струмочок, ось бачите, він грає рожевими барвами, міниться, темніє — сонечко йде все далі. Ось воно скоро увійде у свій чарівний сад і на небі засвічуються зірочки...

— А що ж таке зірочки? Чому вони засвічуються? Звідки приходять? Чому їх не видно вдень? — запитують діти. Але не можна пересичувати свідомість малечі безліччю образів. На сьогодні досить, і я звертаю увагу дітей на інше.

— Подивіться на степ. Бачите, як сутеніє в долинах, на лузі, в низовинах? Гляньте на ті пагорби — вони стали ніби м'якими, мовби пливуть у вечірній імлі. Горбки стають сірими, вдивіться в їхню поверхню — що ви там бачите?

— Ліс... Чагарник... Черета корів... Вівці з чабаном. Люди зупинилися ночувати в полі, розпалили багаття, але вогнища не видно, в повітрі струмує лише дим... — ось що народжує дитяча фантазія, коли поглянути на пагорби, які швидко темніють. Пропоную дітям іти додому, але їм не хочеться. Просять: посидімо ще хвилинку. В цей вечірній час, коли світ наче вбираєть-

ся в таємниче покривало, бурхливо розігрується дитяча фантазія. Я тільки згадав про те, що вечірній присмерк і нічна темрява пливуть, як річки, з далеких долин і лісів, а в уяві дітей вже народилися образи казкових істот — Темряви і Присмерку. Саня розповідає казку про цих істот: живуть вони в далекій печері, за лісом-пра-лісом, на день опускаються в темну бездонну прірву, спілять і зітхають уві сні (чому зітхають? — відомо тільки авторові казки...). А щойно Сонечко йде до свого чарівного саду, вони виходять зі схованки. Їхні величезні лапи вкрито м'якою шерстю, тому ніхто не чує їхніх кроків. Присмерк і Темрява — добрі, мирні, лагідні істоти, нікого не кривдять.

Діти готові створити казку про те, як Темрява і Присмерк заколисують малят, але на сьогодні досить. Ми йдемо додому, дітям хочеться і завтра прийти ввечері, “коли добре казки складаються”, за словами Варі.

Чому дітлахи охоче слухають казки, чому вони так люблять вечірні сутінки, коли сама обстановка схиляє до польоту дитячої фантазії? Чому казка розвиває мову і мислення сильніше за будь-який інший засіб? Тому, що казкові образи яскраво емоційно забарвлені. Слово казки живе в дитячій свідомості. Серце завмирає у дитини, коли вона слухає або вимовляє слова, що створюють фантастичну картину. Я не уявляю собі навчання в школі не тільки без слухання, а й без створення казки. Переді мною казки та оповіданнячка, складені маленькими дітьми в перші два місяці життя “Школи радості”. В них — світ дитячих думок, почуттів, бажань, поглядів.

Зайчик (*Шура*)

Мама подарувала мені маленького плюшевого зайчика. А це було перед Новим роком. Я поставив його на ялинку серед гілок. Усі лягли спати. На ялинці горіла маленька-маленька лампочка. Бачу — зайчик зістрибнув з гілочки і бігає навколо ялинки. Пострибав-пострибав і знову повернувся на ялинку.

Соняшник (*Катя*)

Зійшло сонечко. Прокинулися пташки, злетів у небо жайворонок. Прокинувся й соняшник. Стрепенувся, струсив зі своїх пелюсток росу. Повернувся до сонечка: “Здрастуй, сонечку. Я довго чекав на тебе. Бачиш, мої жовті пелюстки похилилися без твого тепла. А тепер вони піднялися й радіють. Я круглий і золотий, схожий на тебе, сонечку”.

Як зорали поле (*Юра*)

Комбайном скошили пшеницю. Виповз їжачок з нірки і бачить: немає пшениці, не шумлять колоски. Покотився колобком по стерні. А назустріч йому повзе величезне страховище — металевий жук. Шумить, гримить. За ним — плуги. Залишається позаду чорне зоране поле. Сидить їжачок у своїй нірці, визирає і дивується. Думає: “Звідки взявся цей величезний жук?” А це трактор.

Жолудь (*Зіна*)

Повіяв вітер. Упав з дуба жолудь. Жовтий, блискучий, як кований з міді. Впав і думає: “Так добре було на гіллі, а тепер я на землі. А звідси не видно ні річки, ані лісу”. Засумував жолудь. Проситься: “Дубе, візьми мене на гілку”. А дуб відповідає: “Дурний ти. Подивися, я теж виріс із землі. Пускай, мерщій коріння, рости. Станеш високим дубом”.

Дітей хвилює не тільки те, що відбувається в природі. Малюки хочуть, щоб на землі був мир. Вони знають, що є сили, які замишляють війну. Ось казка, в якій ці темні сили зображено у фантастичному образі Змія.

Два портрети Леніна (*Ваня*)

Мою старшу сестру Олю прийняли в жовтенята. У неї є червона зірочка. А на зірочці маленький портрет Леніна. Тепер маємо два портрети Володимира Ілліча Леніна. Один на стіні, другий на Олиній зірочці. Ленін боровся за щастя трудящих. Тато казав: Ленін навчався в школі дуже добре. Я теж вчитимуся добре. Буду юним ленінцем.

Як ми перемогли залізного Змія (Сергій)

Він жив у болоті, далеко-далеко за океаном. Ненавидів наш народ. Робив атомні бомби. Наробив їх багато-багато, взяв на крила і полетів. Хотів кинути на сонце. Хотів загасити сонце, щоб ми загинули в мороці. Послав я ластівок проти Залізного Змія. Взяли ластівки по іскрі сонячного вогню в дзьоби і наздогнали Змія. Кинули вогонь на його крила. Упав Залізний Змій у болото, згорів разом з бомбами. А сонечко грає. І ластівки весело щебечуть, радіють.

У цій казці проявилася своєрідність дитячого світогляду. Торжество добра над злими силами дитина не може уявити без участі птахів і звірів. Колись А. Гайдар говорив, що казка має закінчуватися таким чином: “Червоні розбили білих, а зайчик сидить і радіє”. Милі дитячому серцю зайчики і ластівки — не просто казкові істоти. Вони — втілення добра.

Ми сидимо на кургані, вдивляємось у барви вечірньої зорі та услушуємося в хор коників. Перед нами відкривається нова сторінка казки про Сонечко. У ті миті, коли вогненна куля торкнувся обр’ю, я сказав дітям:

— Подивіться на село. Що ви бачите у вікнах будинків?

У вікнах будинків палала пожежа. Це сонечко послало свої останні промені, і вони, відбиваючись від шибок, запалювали червоне полум’я. Захоплені, здивовані, діти мовчали. Поступово багряне полум’я згасало в одних вікнах і відразу ж пожежа спалахувала в інших.

Сонечко запалює вогники у віконцях. — Ой, як гарно. — Ми милувалися багряними вогниками доти, доки сонечко сховалося за небокраєм.

Кожен день приносив нове відкриття в навколишньому світі. Кожне відкриття втілювалося в казку, творцями якої були діти. Казкові образи допомагали малюкам відчувати красу рідної землі. Краса рідного краю, що відкривається завдяки казці, фантазії, творчості, — це джерело любові до Батьківщині. ∞ 10

Через красу рідної природи, рідного слова, через красу добрих людей, що оточують дитину, до дитячого серця струменять чисті джерела патріотичних почуттів. Не треба казати маленьким дітям пишиномовних (пишиномовних тому, що це незрозумілих для них) слів про велич і могутність рідної землі — для цього настане свій час.

Нехай дитина відчуває красу і захоплюється нею, нехай у її серці та в пам'яті назавжди збережуться образи, в яких утілюється Батьківщина. Краса — це кров і плоть людяності, добрих почуттів, щиросердих взаємин. Я радів, помічаючи, як поступово відтають зачерствілі серця Толі, Слави, Колі, Віті, Сашка. Посміш-

---

∞ 10

Розуміння і відчуття величі, могутності Батьківщини приходять до людини поступово й має за своєї джерела красу. Хочеться порадити молодому педагогові, який виховує маленьких дітей: вдумливо, обачно готуйте дитину до того моменту, коли ви скажете своє перше слово про велич і могутність рідної землі — Радянського Союзу. Слово це повинно бути натхненним, одухотвореним шляхетними почуттями (нехай кажуть пишиномовним — не бійтеся цього, якщо в душі у вас чисті й високі почуття). Але щоб слово це змусило прискорено битися дитячі серця, конче слід, образно кажучи, ретельно зорати і засіяти насінням краси поле дитячої свідомості.